

УДК 070.448:821.161.2

Д. Ч. Чик

**ЖАНР ФЕЙЛЕТОНУ У ТВОРЧОСТІ Г. КВІТКИ:
ПРОБЛЕМАТИКА І ПОЕТИКА**

Проблема дослідження жанру фейлетону в українській літературі І-ї половини ХІХ ст. є однією з найбільш не розроблених. Зумовлено це, насамперед, поверховим вирішенням складних питань української публіцистики зазначеного періоду в оглядових і синтетичних працях. До ще вповні недослідженого етапу зародження українського фейлетону належить публіцистична спадщина Г. Квітки (Основ'яненка).

Окремі аспекти фейлетону у творчості Г. Квітки розглядали Г. Данилевський, П. Федченко, О. Гончар, С. Зубков та ін. Важливі теоретичні аспекти фейлетону як художньо-публіцистичного жанру досліджували автори досі актуального збірника статей „Фельетон” (1927) (Б. Томашевський, В. Шкловський та ін.), а також Ф. Білецький, Є. Журбіна, Л. Кройчик, С. Курляндська, Б. Стрельцов, Ю. Ярмиш та ін.

Перші фейлетони Г. Квітки „Письма к издателям”, які були опубліковані у 1-4 та 8 частинах журналу „Украинский вестник” (1816 р.), підписані псевдонімом „Фалалей Повинухин” (два „листи” автор підписав „офранцузеним” псевдонімом „Фалурден Повинухин”). Ці твори прийнято вважати продовженням російської сатиричної літератури, а саме відомих „Писем к Фалалею” (1772 – 1775) журналіста та видавця М. Новікова, опублікованих уперше в сатиричному журналі „Живописец”¹ (1772 р.), а згодом об'єднаних у третьому виданні 1775 року в один цикл з іншими „листами”, близькими за ідейно-естетичною проблематикою. Російські сатиричні журнали другої половини ХVІІІ ст. „Трутень” (1769 – 1770), „Всякая всячина” (1769 – 1770), „И то и сие” („И то и сьо”) (1769), „Почта духов, или Ученая, нравственная и критическая переписка арабского философа Маликульмулька с водяными, воздушными и подземными духами” (1789 – 1790) і, вже згаданий, „Живописец” (1772 – 1773) фактично прокладали шлях для російського фейлетону ще до розвою цього жанру в французькій публіцистиці.

Зауважимо, що проблематика новіковських „листів” близька до „листів” Г. Квітки. М. Новіков торкається серйозних проблем тогочасного суспільства, акцентуючи на моральних хибах дворянства. Авторами „листів” є батько, матір і дядько молодого дворянина Фалалея. Фалалей виступає у ролі публікатора „листів”, у яких показано нещасття, жорстокість, нечесність та моральну деградацію його рідних: батьків – Трифона Панкратійовича і Акулини Сидорівни, а також дядька Єрмолая Терентійовича, що є уособленням російських помісних дворян другої

половини XVIII ст. Отож, ідейні витоки образу Фалалея у „листах” українського письменника цілком можна відшукати у „Письмах к Фалалею” М. Новікова.

Актуальною залишається проблема атрибуції частини фейлетонів Г. Квітки, а саме так званих „Писем к Лужницкому Старцу” (1820 – 1822 рр.), що публікувалися у відділі „Смесь” петербурзького літературно-політичного двотижневика „Вестник Европы”. Адже, як відомо, під псевдонімом „Лужницкий Старец” фейлетони писали і видавець журналу М. Каченовський, а також публіцисти М. Погодін та П. Яковлев.

Весь цикл фейлетонів Г. Квітки отримав наступні гетероніми: перший фейлетон був підписаний, мабуть, одним з найдовших в історії української літератури псевдонімом – „Аверьян Любопытный, состоящий не у дел коллежский протоколист, имеющий хождение по тяжбыным делам и по денежным взысканиям” (1820, № 5, март, с. 3 – 11); два наступних – „Влас Терпелов старший” і „Влас Терпелов младший” (1820, № 7, апрель, с. 163 – 170, с. 170 – 177); надалі було використано цифронім „1. – ” (1820, № 10, май, с. 150 – 155) і псевдонім „А. Шестеркин” (1820, № 11, июнь, с. 223 – 229); псевдонімом „Юноша Белого города” підписано два листи (1821, № 5, март, с. 65 – 70; № 6, март, с. 112 – 119), наступний – „N. N.” (1821, № 21, ноябрь, с. 66 – 70). Г. Квітка знову повертається до псевдоніма „Фалалей Повинухин” у першому номері „Вісника Європи” за 1822 р. – ним він підписав два листи (1822, № 4, февраль, с. 306 – 310, с. 310 – 314), а потім ще у квітневому випуску часопису (1822, № 7, апрель, с. 232 – 235); два останні листи з’явилися у № 9-10 (май, с. 141 – 145) і № 11-12 (июнь, с. 302 – 310) за 1822 р. і підписані „Фалалей Повинухин” та „N. N.” відповідно. У наведеному атрибутиванні ми послуговувалися авторитетним електронним науковим виданням „Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей” [13].

В окремих працях спостерігаємо спроби приписати деякі з „Писем к Лужницкому Старцу” В. Одоєвському. Наприклад, у монографії „The Life, Times and Milieu of V. F. Odoyevsky, 1804 – 1869” англійського дослідника Н. Корнуелла у бібліографії В. Одоєвського за 1822 р. подані два листи – фейлетон у № 9 – 10 (р. 302 – 310, May) (це помилкові дані, правильно – № 11 – 12 (June)) і фейлетон у № 11 – 12 (р. 305 – 312, June) [16, р. 375]. Останній бібліографічний опис у монографії Н. Корнуелла є невірним повтором попередньої позиції.

М. Турьян всі фейлетони із заголовком „Письмо к Лужницкому Старцу”, які з’явилися у часописі „Вестник Европы” з початку 1822 р., відносить до періоду ранніх сатиричних спроб (так званого першого „московського” періоду творчості) російського письменника. Вправність пера та глибоке знання провінційного життя дослідниця відшукує у щоденнику вісімнадцятирічного В. Одоєвського, де згадано про втечу від суєтного світу зі столиці в глушину. Сатиричне змалювання

неосвіченості провінційних дворян М. Тур'ян підкріплює відповідними рядками з листа письменника про невігластво людей, що зустрілися йому в Рязанській губернії [12, с. 59 – 60]. Такий текстологічний аналіз не витримує жодної критики, адже є надто поверхневим. Цікаво, що перший дослідник творчості В. Одоєвського – П. Сакулін – не зараховував листів, які насправді належать Г. Квітці, до ранньої спадщини російського письменника [10, с. 193].

В одному з останніх пушкінознавчих видань висловлене припущення, що псевдонім „Юноша Белого города” міг належати А. Глаголеву на підставі пізнішої примітки в одній з його статей [1, с. 371] про те, що він „житель Москвы, Юноша белого города” [4, с. 222]. Втім, у виданні „Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей” цей псевдонім приписується Г. Квітці. Крім того, Г. Данилевський, з огляду на близьку стилістику листів „Юноши Белого города” та інших листів до Лужницького Старця, слушно вважав їх творами Г. Квітки [5, с. 51]. Отож, питання стосовно приналежності цього псевдоніма не можна вважати остаточно вирішеним.

Усі гетероніми, використовувані Г. Квіткою, виконують певну художню функцію, мають певне конотативне значення та є особливим літературним прийомом – літературною маскою. Прізвище Фалалей – Повинухин – вказує на характер персонажа, на таку цілком усвідомлювану ним самим ваду – сліпо підкорятися („повиноватися”). Г. Данилевський відшукав у псевдонімі „Аверьян Любопытный, состоящий не у дел коллежский протоколист, имеющий хождение по тяжбым делам и по денежным взысканиям” прихований натяк на першу державну службу Г. Квітки, коли той у 1793 – 1796 рр. перебував „не при делах” при Департаменті герольдії [5, с. 50]. Авер'ян проживає у Сиромятниках – можливо, що тут використано змінену назву слобідського села Сиром'ятникове (зараз – Путивльського району, Сумської області), що відоме ще з XV ст. [11, с. 4]. „Автор” іншого фейлетону – А. Шестеркин – проживає „в городе Т.” – у цей час, як стверджує Г. Данилевський, Г. Квітка перебував у місті Тула, а псевдонім „Юноша Белого города” вказує на місто Белгород (українська назва – Білгород) (Курська губернія), де знаходилася могила родича письменника – єпископа Й. Горленка [5, с. 51]. Влас Терпелов-старший і Влас Терпелов-молодший (їхні листи поміщено в одному з номерів „Вестника...” один за одним) зазнають утисків через безпідставні плітки, та не вступають у конфлікти, терплячи надто довгих сусідів і заздрісників. Фалалей, вживаючи подекуди назву села „Фалалеевка” у своїх листах, натякає, ймовірно, на заборонений цензурою роман „Российский Жилбляз или Похождения князя Гаврилы Симоновича Чистякова” В. Наріжного: родина збіднілих князів Чистякових, про яку йдеться у творі, проживає в селі Курської губернії, що має саме таку назву [8, с. 57].

Г. Квітка викриває вади провінційного дворянства у щирих і наївних листах неосвіченого, обмеженого і затурканого дружиною поміщика Фалалея Повинухіна. Український фейлетоніст підкреслює „територіальну приналежність” описаного ним типу – це представник слобідського дворянства, якому затишно в своєму закритому, „камерному” світі.

Загрозу для спокійного життя Повинухіна становить губернське місто Харків. Досвід вибагливого „театрала” Фалалея засвідчує цілковиту „непотрібність” губернського театру, який не здатен презентувати справді „рідкісних речей”, окрім як блазнювання актора та вищання актриси. Це позиція обмеженої людини, яка вважає візит до театру звичайною розтратою грошей. У другому листі Фалалей уявляє себе великим письменником, майбутні мемуари якого варто друкувати практично у всіх відділах „Украинского вестника” – „Науки и Искусства”, „Живописная проза”, „Детское чтение”, „Смесь”, „Стихотворения” тощо. Очевидно, тут відбито досвід співпраці Г. Квітки-редактора з кореспондентами цього журналу.

У фейлетонах послідовно розвивається тема шкідливості галоманії, яка була актуальною для Російської імперії у II-й половині XVIII – XIX ст. Як зауважує сучасний дослідник Дж. Х. Біллінгтон, французька культура стала для російських дворян дієвим способом осягнення соціальної спільності, який відмежовував їх від україномовних та російськомовних селян і торговців [2, с. 267]. Благоговіння перед французької культурою формувало відчуття першості та „просвітницької” освіченості, а французька мова набувала високого статусу, виконуючи функцію „таємної мови” дворянського „клану”. Як зауважує сам Повинухін, знання французької культури вкрай необхідне його доньці для того, щоб пробитися у вищий світ. Честолюбний поміщик знайомиться „графом” Леконтом, який береться навчати дівчину французької мови і танців, а заодно і реорганізувати управління селянами на „західний манер”. Викриваючи тупість Фалалея та підступність француза-ошуканця, Г. Квітка зображує огиду до французів, яка розвинулася в Фалалея після вияву всіх інтриг „вчителя”, й ілюструє це умовиводом: „Да сохранит вас судьба от всего, что только называется *французское*. Торжественно отрицаюсь французького найменования!” (курсив авторський. – Д. Ч.) [7, т. 2, с. 319]. Таким чином, французи у фейлетонах Г. Квітки – це нація ошуканців і негідників, яка здатна лише на злодіяння.

Євстратій М’якушкін у „Мемуарах Евстратия Мякушкина” пропонує „рецепт” „модного” роману, в якому висміюються шаблонні схеми популярних романтичних творів [7, т. 7, с. 148]. Перелік акцентів у майбутньому романі також може вказувати на полеміку з готичним романом та зразками його наслідування в російській літературі.

Різкі випадки проти романтизму характерні також і для ранніх фейлетонів Г. Квітки. У листі з підписом „Юноша Белого города”

товариш автора фейлетону Трохим Кузьмич з класицистичним прізвиськом Правдін розповідає про поганий вплив на читачів творів поетів, які стали на шлях романтичного зображення дійсності. Змінивши ім'я та по батькові Правдіна, через дванадцять років Г. Квітка створить такого ж дошкульного висміювача зарозумілих літературних критиканів в образі маляра Кузьми Трохимовича з оповідання „Салдацький патрет”, яке мало стати „охоронною грамотою” від російських критиків: „...я, боясь поять цеховых скалозубов, написал для них „Солдатский портрет”, чтоб оградить себя от насмешек и чтоб они поняли, что сапожнику не можно разуметь портного дела” [7, т. 7, с. 217].

Правдін наводить історію з власного життя: прочитавши дітям перед сном баладу „Вівсяний кисіль”, він неабияк їх налякав. Тут Г. Квітка має на увазі баладу Й. П. Гебеля „Das Haberdmuss” у перекладі В. Жуковського (переклад вперше опубліковано у 1818 р.), яка стала сміливим поетичним експериментом свого часу та спробою створення жанру російської національної ідилії [3, с. 119 – 120]. Щоправда, в баладі, яка є християнсько-дидактичною історією про „життя і смерть” вівсяного зернятка, немає привидів чи жахливих сцен, які, за словами Правдіна, так налякали дітей. Цією комічною невідповідністю письменник, можливо, нападає на епігонів В. Жуковського. Наслідування Жуковського багатьма молодими поетами привело до появи балад в дусі оригінальних і перекладних творів на романтичну інфернальну тематику (сам В. Жуковський наприкінці життя в одному з листів жартівливо охарактеризував себе так – „родитель на Руси немецкого романтизма и поэтический дядька чертей и ведьм немецких и английских” [6, с. 664]). Тож розкритикована балада є узагальнюючим типом романтичних „диявольських” балад. Трохим Кузьмич Правдін здійснює класифікацію сучасних йому поетів, поділяє їх на баладників, лунатиків і егоїстів, а також на альбомних віршописців, та підкреслює відсутність в їхніх творах оригінальності. Сучасні пііти, дошкульно пише критик, „навчаються” за методом Дж. Ланкастера, тобто, бездумно наслідують один одного – у підсумку балада перетворюється на твір, в якому обов'язковим є опис привидів, могил, мерців і всього незбагненого, водночас знищуючи сам жанр [15, с. 117 – 118]. Засобом від засилля низькопробних творів „Юноша Білого міста” вважає повернення до вивчення древніх класиків та читання баснописців І. Дмитрієва та І. Крилова. До речі, басні І. Крилова Г. Квітка радитиме ще раз, пізніше, у „Мемуарах Евстратія Мякушкина”, коли вкотре вестиме полеміку з представниками масової літератури, наголошуючи на виховній функції письменства і на тому, що позитивне зображення злодіянь та розпусного життя негативно впливає на молодь [7, т. 7, с. 152].

У своїх фейлетонах Г. Квітка підіймає також і проблему стереотипного сприймання літератури. Персонаж одного з них проводить експеримент зі своїми друзями. Спершу запрошує їх разом прочитати нову повість „Вадим” (мова йде про незакінчений історичний роман

М. Лермонтова), наголошуючи, що вона достойна порівняння з кращими творами В. Жуковського. Проте під час читання гості демонструють нудьгу та неухважність. Іншого разу герой показує своєму другові баладу „Могильщик” – нібито новий твір Жуковського – і той одразу ж переписує її, вихваляючи геніальність поета (насправді романтична балада в стилі В. Жуковського належить П. Плетньову, який на час публікації твору (1820 р.) був молодим поетом-наслідувачем). „Юноша Белого города” приходить до висновку, що ряд творів, як от поема „Руслан и Людмила” О. Пушкіна, стали відомими не завдяки своїм художньо-естетичним якостям, а через стереотипні уявлення критиків. Це фактично змушує читачів пошановувати певні невартисні твори, обговорювати їх, купувати для своїх бібліотек (як відомо, поема „Руслан и Людмила” розділила табір критиків на тих, хто відгукнувся про твір негативно (О. Воейков, А. Глаголев, П. Катенін та ін.) і позитивно (О. Ізмайлов, О. Перовський та ін.), спровокувавши жваву дискусію на шпальтах журналу „Сын отечества”, яка на певному етапі звелась до „битви” памфлетів). Справжня ж критика, переконаний Г. Квітка, не повинна залишати поза увагою нових, навіть посередніх письменників, адже вони приречені перебувати в тіні [14, с. 69]. Г. Квітка висловлює побажання, що у недалекому майбутньому критики змінять таке упереджене ставлення до авторів.

Твір „Званные гости” (1840) Г. Квітки є нічим іншим як прискіпливим аналізом тогочасних російських газет і журналів – насамперед, „Русский инвалид”, „Литературная газета”, „Северная пчела”, „Художественная газета”, „Современник” і „Сын отечества”, „Отечественные записки”, „Библиотека для чтения” та ін. Автор зображає часописи у вигляді своїх гостей і веде з ними палкі дискусії, хвалячи або критикуючи змістове наповнення, регулярність виходу або редакційну політику. Особливої критики зазнає „Северная пчела” за неоригінальність матеріалів, які часто передруковуються з інших видань, виклад нецікавої інформації. Окреме місце Г. Квітка відводить фейлетону, який, на його думку, не повинен писати виключно про помилки в журналах чи літературних творах: „Что в ваших фельетонах? Похвала кондитеру, пирожнику, сапожнику, по вашим видам; описание спектаклей, о коих в некоторых местах матушки России после представления чрез полгода придется читать” [7, т. 7, с. 122].

Таким чином, у художньо-публіцистичній творчості Г. Квітки можна спостерегти зародження та генезу таких видів фейлетону, як фейлетон-лист, театральний фейлетон і фейлетон-рецензія. Письменник реагує на псевдолітературність у художній творчості своїх сучасників, наголошуючи на необхідності бути вірними високим естетичним принципам.

Список використаної літератури та примітки

¹ Проблема атрибуції „Писем к Фалалею” залишається актуальною в російському літературознавстві. Деякі фахівці автором „Писем...” вважали Д. Фонвізіна (фон Візена) (П. Берков, Н. Баранська, Д. Бабкін, П. Орлов та ін.) Тут ми послуговуємося позицією авторів статті „Сатирическая журналистика: [Русская литература XVIII в.]. Новиков” з академічного видання „История всемирной литературы” (1988) [9].

1. [Б. а.]. Примечания / [Б. а.] // Пушкин в прижизненной критике, 1820 – 1827 / Пушкинская комиссия Российской академии наук ; Государственный пушкинский театральный центр в Санкт-Петербурге ; под общей ред. В. Э. Вацура, С. А. Фомичева ; вст. ст. Г. Е. Поповой ; составление, подготовка текстов, комментарии В. Э. Вацура и др. ; редакторы : И. И. Шефановская, О. Э. Карпеева. – СПб : Государственный пушкинский театральный центр, 1996. – С. 343 – 467. – (Серия „Пушкинская премьера” / редколл. : Д. С. Лихачев, В. Э. Рецпер (редактор серии), А. Г. Тихомиров, С. А. Фомичев, М. М. Шемякин, М. Я. Шейнкер). **2. Биллингтон Дж. Х.** Икона и топор : Опыт истолкования истории рус. культуры / Джеймс Х. Биллингтон ; [пер. с англ. С. Ильина и др.]. – М. : Рудомино, 2001. – 879 с. **3. Винницкий И.** Поэтическая семантика Жуковского, или Рассуждение о вкусе и смысле „Овсяного киселя” / Илья Винницкий // Новое литературное обозрение : Теория и история литературы, критика и библиография. – 2003. – № 61. – С. 119 – 151. **4. Г....въ (*).** Продолжение Разбора Учебной Книги Российской Словесности / Г....въ (*) // Вестник Европы. – 1821. – № 11, июнь. – С. 198 – 222. **5. Данилевский Г.** Основьяненко / Григорий Данилевский. – СПб. : Тип. Королева и Комп., 1856. – 130 с. **6. Жуковский В. А.** [Письмо] А. С. Струдзе. 10 марта н. с. 1849 г. // Собрание сочинений в 4 т. / Жуковский В. А. – М. ; Л. : Государственное издательство художественной литературы, 1960. – Т. 4. – 1960. – С. 663 – 665. **7. Квітка-Основ'яненко Г. Ф.** Зібр. творів у 7-ми т. / Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко ; [ред. колегія : П. М. Федченко, О. І. Гончар, Б. А. Деркач, С. Д. Зубков, Д. В. Чалий]. – К. : Наук. думка, 1978 – 1981. **8. Нарезный В. Т.** Сочинения. В 2-х т. / Нарезный В. Т. – М. : Худож. лит., 1983. – Т. 1 : Российский Жилблас, или Похождения князя Гаврилы Симоновича Чистякова / Вступ. ст., подгот. текста и примеч. Ю. В. Манна. – 1983. – 623 с. **9. Пигарев К. В.** Сатирическая журналистика : [Русская литература XVIII в.]. Новиков / К. В. Пигарев, Г. М. Фридендер // История всемирной литературы : В 8 томах / АН СССР ; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. – М. : Наука, 1983 – 1994. – Т. 5. – 1988. – С. 379 – 381. **10. Сакулин П. Н.** Из истории русского идеализма. Князь В. Ф. Одоевский. Мыслитель. – Писатель / Сакулин П. Н. – М. : Изд. М. и С. Сабашниковых, 1913. –

- Т. 1. – Ч. 1. – 616 с. **11. Тищенко К.** Дописемна історія в місцевих назвах Путивльського Посем'я / Костянтин Тищенко // Путивльський краєзнавчий збірник. – Вип. 2. – Суми : МакДен, 2005. – С. 4 – 19.
- 12. Турьян М. А.** Странная моя судьба. О жизни В. Ф. Одоевского / Мариетта Андреевна Турьян. – М. : Книга, 1991. – 400 с. – („Писатели о писателях”).
- 13. ЭНИ** „Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://feb-web.ru/feb/masanov/default.asp?feb/masanov/rub.html>.
- 14. Юноша Белого города.** Письмо к Лужницкому Старцу / Юноша Белого города // Вестник Европы. – 1821. – № 5, март. – С. 65 – 70.
- 15. Юноша Белого города.** Письмо к Лужницкому Старцу / Юноша Белого города // Вестник Европы. – 1821. – № 6, март. – С. 112 – 119.
- 16. Cornwell N.** The Life, Times and Milieu of V. F. Odoyevsky, 1804 – 1869 / Neil Cornwell. – London : The Athlone Press, 1986. – 417 p.

Чик Д. Ч. Жанр фейлетону у творчості Г. Квітки: проблематика і поетика

У статті розглянуто жанр фейлетону в українській літературі першої половини XIX ст. на матеріалі публіцистики Г. Квітки. З'ясовано проблематику фейлетонів, розглянуто особливості застосування сатиричних прийомів. Звернено увагу на потрактування образу Іншого в фейлетонах письменників, зокрема сприймання французької нації та її культури крізь призму негативних стереотипів.

Ключові слова: жанр, фейлетон, публіцистика, проблематика.

Чик Д. Ч. Жанр фельетона в творчестве Г. Квитки: проблематика и поэтика

В статье рассмотрен жанр фельетона в украинской литературе первой половины XIX в. на материале публицистики Г. Квитки. Выяснена проблематика фельетонов, рассмотрены особенности применения сатирических приемов. Обращено внимание на трактовку образа Другого в фельетонах писателей, в частности восприятие французской нации и ее культуры сквозь призму негативных стереотипов.

Ключевые слова: жанр, фельетон, публицистика, проблематика.

**Chyk D. Ch. The genre of feuilleton in the works by G. Kvitka:
Problems and Poetics**

The article deals with the genre of feuilleton in the Ukrainian literature of the first half of the nineteenth century, based on the publicism by G. Kvitka. The problems of feuilletons and the features of satirical techniques are analyzed. Special attention is paid to the interpretation of the image of the Other in writers' feuilletons, in particular the perception of the French nation and its culture through the lens of negative stereotypes.

Key words: genre, feuilleton, journalism, problems.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Бровко О. О.